

Абдрашев А.Б.

КЫРГЫЗСТАНДЫН БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДАГЫ БАШКЫ ӨЗГӨРҮҮЛӨРДҮН ӨНҮТТӨРҮ ЖӨНҮНДӨ

Абдрашев А.Б.

ГЛАВНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ КЫРГЫЗСТАНА

УДК: 342:371

Макалада эгемендүү Кыргыз Республикасынын билим берүү системасын реформалоонун секторалдык стратегиясын карайбыз жана ага анализ жасайбыз. Белгилүү болгондой, мектепке чейинки билим берүү системасынын биринчи баскычы болуп эсептелет. Мектепке чейинки билим берүү мекемелерине кенже балдарды ар тараптан өнүктүрүү маселелерин чечүү, аларды мектепке даярдоо жана социалдык чөйрөгө көндүрүү, үйүр алдыруу милдети жүктөлгөн. Албетте, кенже балалык кезде өнүктүрүү программала-рынын аздыгы, балдардын мектепке чейинки мамлекеттик мекемелеринин санынын азайышы, алтернативалуу технологиялардын, формалары менен кызмат көрсөтүүлөрдүн начар өнүккөндүгү, мектепке чейинки билим берүүнүн жеке бизнестин көңүлүн өзүнө бура албастыгы мектепке чейинки билим берүүнүн өнүгүүсүн артка тартып жатканы анык.

Биздин оюбузча, орточо мөөнөттүү келечекте мектепке чейинки билим берүүнү реформалоонун негизги багыттары билим берүү системасын структуралык жактан кайра курууну көздөшү кажет. Арийне ал баардык балдардын ден соолугунун абалына, социалдык айырмачылыгына, өсүп-өнүгүү деңгээлине карабастан билим алууга болгон муктаждыгына ийкемдүү мамиле кылууга жарамдуулугу зарыл. Ошондой эле үй-бүлөдө, мектепке чейинки мекемелерде тарбиялануучу балдарды психикалык, денелик, интеллектуалдык, социалдык жактан өнүктүрүү өнүгүндө усулдарды, альтернативдүү программалар менен кызматтардын таасирине көзөмөлдүн көрсөткүчтөрүн иштеп чыгууга умтулушу керек. Жаш өзгөчөлүгүнө жараша балдарды өнүктүрүүнүн оптималдуу-зарыл деңгээлин аныктоо, тиешелүү мамлекеттик стандарттарды иштеп чыгуу жана ишке киргизүү, чөлкөмдөрдүн климаттык шарттарын эске алуу менен балдардын саламаттыгын чыңдоо жана дене түзүлүшүн жакшыртуу, дараметин арттыруу реформанын дагы бир максаты болуп эсептелет. Мындан тышкары кайра куруулар педагогикалык процессти гумандаштырууга, балдарды тарбиялоодо дүйнөлүк маданий мурастарды, «Манас» эпосун, «Курманбек» кенже эпосун, жомокторду, уламыштарды, макал-лакаптарды, тамсилдерди, элдик педагогиканын элементтерин, кыргыз элинин, Кыргызстанда жашаган этникалык топтордун улуттук каада - салттарын кеңири колдонууга ык алганы жөн.

Эми так маалыматтарга кайрылсак, 2006-жылы республикада 448 мектепке чейинки мекеме болсо, аларда 54 миң бала тарбияланчу. Мектепке чейинки билим берүү системасын өнүктүрүү максатында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Токтому менен мектепке чейинки билим берүү боюнча Мамлекеттик стандарт иштелип чыкты жана бекитилди. Кенже мектеп жашындагы балдарды даярдоо программалары менен камтууну кеңейтүү боюнча чаралар көрүлдү. Мектепке чейинки даярдоонун бардык формалары менен болочоктогу биринчи класстын 40 миң окуучусу камтылды, бул мурунку жылдагыдан 10 миңге көп. Кыргызстанда «балдарга мектепке чейинки билим берүү жана кам көрүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамын иштеп чыгуу зарылдыгы бышып жетилди деп эсептейбиз.

Билим берүүнүн кийинки сектору мектепте билим берүү болуп эсептелет. Алсак, 2006-жылы гана жалпы орто билим берүү системасында 2079 массалык билим берүүчү уюмдар иштеп, алар 1 млн. 133 миң 223 окуучуну камтыган. Ошондой эле жетим, ата-энесиз (баш тарткан) балдар үчүн республикалык баш үйүдөгү 22 билим берүү калган мекемеси бар эле. Булардан тышкары, республикада 7720 окуучу окуган 38 жеке менчик жана жеке менчик – билим берүү мекемеси иштеп турду. Анын ичинде «Себат» билим берүү уюмуна караштуу 14 жеке менчи - мамлекеттик кыргыз-түрк лицейинде 3727 окуучу окуган.

Маданияттар аралык жана көп тилдүүлүк аспектилерин боюнча билим берүү саясатын өнүктүрүүгө кызыкдар баардык өнөктөштөрдүн башын бириктирүү үчүн Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министирлигинин базасында көп түрдүү маданий билим жана тарбия берүү секторун түзүү зарыл деп ойлойбуз.

Бүткүл Дүйнөлүк Банктын «Айылдык билим берүү» долбоорун ишке ашыруунун жүрүшүндө 2006-жылы мурда каралган 4 млн 198 миң АКШ долларынын ордуна 2 млн АКШ доллары гана сарпталды. Бюджеттин толук сарпталбаганына окуу материалдарынын өз убагында камдалбай кармалганы себеп болду. Ошол эле мезгилде АБРдин «Билим берүүдөгү экинчи долбоору» ишке ашырыла баштаган. Бул долбоордун милдеттери: 12 жылдык билим берүүгө өтүү программасын иштеп чыгуу, 1-11, 12-класстар үчүн жаңы окуу китептерин сатып

алуу, 1-класстар үчүн жазылган кыргыз, орус жана тажик тилдериндеги жаңы окуу китептерин колдоно баштоо, областардагы квалификацияны жогорулатуучу институттардын базасында мектептердин 400 мугалими менен кызматкеринин квалификацияны жогорулатуу курстарынан өтүшү, «Айылдык мугалимдерди сыйлоо» программасын ишке ашыруу, мектептин инфраструктурасын жакшыртуу, лингафондук жана компьютердик класстарды атайын каражаттар менен жабдуу.

Бирок, мектептик билим берүү системасынын ишинде алигиче чечилбей келе жаткан түйүндүү проблемалар менен кемчиликтер бар. Алардын катарына нормативдик документтерде каралбаган ата-энелерден акчалай каражат жыйноонун уланып жатышы кирет. Жалпы билим берүүчү мектептерде акы төлөп окуучу чыгармачыл класстар активдүү түрдө түзүлүүдө. Соодалашып акы алынуучу класстардын окуучулары үчүн артыкчылыктар мектептин башка окуучуларынын укугун кемитип, кемсинтип турары бышык. Бул болсо бир эле окуу жайдын алкагында окуучулардын материалдык абалы жана социалдык статусу боюнча жиктелиши үчүн шарт түзүп, калктын социалдык жактан корголбогон катмарларынын балдарынын билим алуу мүмкүнчүлүгүн тарытат, мектептик билим берүү системасынын коррупцияланышын күчөтөт.

Мектептин көңүл бөлүүсүнөн сыртта калган окуучулар дагы татаал проблемаларды жаратууда. Мындай категориядагы балдардын саны 1999-ж. статистикалык эсептин негизинде 2484 гө жетсе, 2006-ж. бул сан араң 1619 га чейин азайды. Балдардын мектепке баруудан баш тартуусунун башкы себептери: үй-бүлөлөрдүн материалдык тартыштыгы, анын натыйжасында балдардын эртелеп эмгекке тартылышы, мектептеги начар шартта окууну каалабоо, балдарынын билим алуусун ата-энелердин анчейин жактырбоосу болуп эсептелет.

Мугалимдерди даярдоонун азыркы учурдагы системасынын сапаты начар жана эффективдүүлүгү төмөн экендиги калайыкка жакшы дайын. Билим берүү органдарынын жана уюмдарынын жергиликтүү жамааттар менен өз ара байланыштарынын начардыгынан мектептерге жогорку окуу жайлардын бүтүрүүчүлөрүнүн тең жарымы гана барууда. Мугалимдерди айыл жеринде социалдык жактан колдоо камсыз кылынбагандыгы педагогдордун мектептерде биротоло орун-очок алып калышына терс таасирин тийгизүүдө. Белгилүү өлчөмдө «Жаш мугалимдердин депозити» программасын ишке ашыруу оң таасир эткени шексиз. Биз анализдеп жаткан 2006-жылы гана педагогикалык адистиктердеги ЖОЖ дын 700 бүтүрүүчүсү «Жаш мугалимдердин депозити» конкурсунун жеңүүчүлөрү болуп калышты.

Ар кандай финансылык булактардын (ЦФСБ, Бүткүл дүйнөлүк Банктын, арендалык каражаттар-

дын) эсебинен 1 млн. 193 миң 397 нускадагы, 67 аталыштагы окуу китептери басылды жана сатылып алынды. Азыркы учурда 1 млн. 328 миң 410 нускадагы 23 окуу китептерин басуу боюнча иштер жүргүзүлүүдө. Бул мектептерди окуу китептери менен камсыз кылуунун 74% тен, 85% ке көбөйүшү дегендикке жатат.

Ошону менен бирге окуу процессинин адабияттар менен камсыз кылынышын Бүткүл дүйнөлүк Банктын «Айылдык билим берүү» долбоорунун алкагында жүргүзүлгөн анализ менен мектептерди текшерүүнүн жыйынтыктары жер-жерлерде окуу китептери менен жабдуу иш жүзүндө жогорудагы көрсөткүчтөн алда канча жогору экендигин көрсөттү.

Кыргыз Республикасында 2006-жылы жогорку жана кесиптик билим берүү тармагында жогорку билим берүү программасын ишке ашыруучу 114 окуу жайы иштеп турса, алардын 47си башкы окуу жайы, 41 юридикалык тараптын статусу бар структуралык бөлүкчөлөрү, 16сы республиканын ЖОЖ нын филиалдары жана дагы 10 чет өлкөлүк же биргелешкен ЖОЖ дын филиалдары болчу. Билим берүү системасынын колдо болгон потенциалын пайдаланууну оптималдаштыруу боюнча жүргүзүлгөн иш чаралардын натыйжасында окуу жайлардын саны кыскарды. ЖОЖ га контракттык негизде кабыл алуу 47 миң студентке чейин азайды.

Билим берүүнүн сапатын арттыруу жана оптималдаштыруу максатында 2006-жылы апрел, майда ЖОЖдын ишмердигинин лицензиялык талаптарга дал келээри-келбесин жана экономикалык, юридикалык, медициналык адистиктер боюнча адистерди даярдоонун сапатын комплекстүү текшерүү жүргүзүлдү. Көптөгөн мамлекеттик жана жеке менчик ЖОЖ да текшерүүлөрдүн жүрүшүндө КР «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамы, билим берүү тармагындагы нормативдик-укуктук актылар, мамлекеттик билим берүү стандарттарынын лицензиялык талаптарынын нормативдик көрсөткүчтөрү одоно бузулгандыгы билинди. Ошондогу текшерүүлөрдүн натыйжасында 27 ЖОЖдан лицензиялары кайра кайтарылган болчу.

Билим берүү тармагын кеңейтүүгө жана эл аралык уюмдардын инвестияларын тартууга мүмкүнчүлүк түзүүчү Болон процессинин принциптерин¹ ишке киргизүү боюнча иштер улантылды. Бул өз кезегинде Болон процессине катышкан европалык өлкөлөрдүн 2007-ж. майда Лондондо өткөн кезектеги конференциясында биздин (билим берүү) министрликтин Болон декларациясына кол коюу маселесин өзгөшүна жол ачкан эле. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн «КР окуу жайларын акционердик коомдорго айландыруу жөнүндө» буйругу менен Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамынын 47-беренесине ылайык ЖОЖды акционердештирүү процессин тескөөчү норматив-

дик-укуктук актыларды даярдоо боюнча иш-чаралардын Планы иштелип чыккан жана колдонулуп жатат.

Кесиптик орто билим берүү системасын анализдөө көрсөткөндөй, билим берүүнүн ушул деңгээлине талаптын кескин өсүп, кесиптик орто билим берүүчү мекеме-уюмдары барган сайын кеңейүүдө.

Кыргыз Республикасындагы билим берүү системасынын абалын анализдөө аркылуу билим берүү системасынын алдына коюлган баардык приоритеттерди толук өлчөмдө турмушка ашыра албаган бир катар жагдайларды бөлүп көрсөтсө болот. Негизги кемчилик катарында билим берүүчү уюмдарды лицензиялоо жана аттестациялоо боюнча нормативдик-укуктук базанын эскиргенин, билим берүү тармагындагы айрым нормативдик актылар мыйзамдарга түздөн-түз карама-каршы келеээрин эске алуу керек².

Алсак, акыркы беш жылда билим берүү ишмердигин жүргүзүү укугуна лицензия алган билим берүү мекемелеринин, анын ичинде мамлекеттик эместеринин санын анализдөө буларды көрсөттү. Көрсө, 2004-жылы 79 ЖОЖ, 24 кесиптик орто билим берүүчү окуу жайларга билим берүү ишмердигине лицензиялар берилиптир жана мөөнөтү узартылыптыр. 2005-жылы 29 ЖОЖ, 11 кесиптик орто билим берүүчү окуу жайлар ушундай укуктарга ээ болушуптур. Мындай көрсөткүчтөр 2006-жылы 11 ЖОЖ, 8 КОББ ОЖ, 2007-жылы 49 ЖОЖ, 31 КОББ ОЖ, 2008-жылы 55 ЖОЖ, 30 КОББ ОЖ, 2009-жылы 82 ЖОЖ, 312 КОББ ОЖ ды түзгөн.

2009-жылдын 10-октябрына карата Маминспекциянын эсебинде 61 лицензияланган жана иштеп жаткан билим берүү мекемелери (анын ичинен 33 мамлекеттик, 21 мамлекеттик эмес, 7 РФ ЖОЖ нын филиалдары), ЖОЖ турган. Кесиптик орто билим берүүчү окуу жайлар-баардыгы 76, анын ичинде мамлекеттик эмеси – 17³. Агартуудагы абалдын начарлоосунун дагы бир себеби адистерди даярдоонун сапатынын ишке алуучулардын талабына жооп бербегендиги, мамлекеттик стандарттардын моралдык жактан эскиргени болуп эсептелет. Албетте, проблемалардын катарына билим берүүнүн сапатын камсыз кыла турган анын өз наркын да кошсок болот, ал ЖОЖ окутуунун чыгымдарын анчейин актабайт. Анын үстүнө мамлекеттик билим берүү грантынын (5-8 миң сом) аздыгы дагы бюджеттик бөлүмдөрдөгү окуу процессин сапаттуу жүргүзүүнү камсыз кыла албайт жана финансылык тартипти бузууларга алып келет. Ошондой эле 5 жылдык келечекке эсептелген экономиканын тармактарынын муктаждыктары эске алынган адистерди даярдоонун мамлекеттик заказын калыптандыруунун механизми жок. «Жогорку жана ЖОЖдан кийинки кесиптик билим берүү», «Кесиптик билим берүү жөнүндө», «Чоң кишилерге билим берүү жөнүндө» моделдик мыйзамдар кабыл алына элек. «Билим берүү

жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилсе жакшы болмок. Ушул сыяктуу кемчилик-кенемтелер кесиптик билим берүү системасынын иш-аракети жана өнүгүшү үчүн укуктук таяныч талаанын жоктугуна такады. Топтолгон проблемаларды чечүү жана билим берүү системасында башталган реформалоо процессин улантуу максатында билим берүү министрлиги 2017-жылга чейинки мезгилде жогорку кесиптик билим берүүнү өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясын иштеп чыгууда. Бул маанилүү ишке көз каранды эмес эксперттер, академиялык коомчулук, ЖОЖдын ректорлору менен окутуучулары тартылган.

Билим берүү системасын илимсиз элестетүү эч мүмкүн эмес¹. Илим жана инновациялык ишмердик тармагында Кыргыз Республикасынын «Илим, илимий-техникалык жана инновациялык ишмердик жөнүндө» Мыйзамынын долбоору, илимий-изилдөө мекемелеринин ишин баалоонун индикаторлору, «Кыргыз Республикасында 2015-жылга чейинки мезгилде илимди жана инновациялык ишмердикти өнүктүрүүнүн мамлекеттик программасынын» долбоору иштелип чыкты. Бюджеттик каржылоонун деңгээлинин төмөндүгү, негизги айлантылма каражаттардын, илимий эмерек - тетиктердин эскилигинин жеткени, кадрлардын картайышы, шык-жөндөмдүү изилдөөчүлөрдүн бөлөк чөйрөлөргө кетиши, өнөр жайы менен бизнесте илимий иликтөө иштерине суроо-талаптын жоктугу илимий-техникалык жана инновациялык ишмердиктин өнүгүшүн артка тарткан жагдайлар экени талашсыз. Илим жана инновациялык ишмердик маселелери менен алектенген мамлекеттик органдарга тиешеси бар юридикалык нормалардын бири-бири менен айкалышпагандыгынан илимди жана инновациялык ишмердикти өнүктүрүү боюнча Указдардын жана токтомдордун долбоорлору даярдала элек. Бул болсо, илим менен инновациялык ишмердик тармагында айкалышкан мамлекеттик саясатты калыптандыруу жана жүргүзүү маселелериндеги координациялоонун чачкындуулугунун себептеринин бири болуп эсептелет. Менимче алдын ала чара көрүү катары университеттердин илимий-техникалык саясатын ЖОЖдын профилине жараша ишке ашырган оң. Чет өлкөлүк инвестицияларды тартуу жана эл аралык кызматташтыкты активдештирүү боюнча ишти күчөтүү керек.

Ошентип, анализ жасоо аракети билим берүү системасынын проблемаларын эле ачып көрсөтпөстөн, ал проблемаларды чечүүнүн механизмдерин иштеп чыгууга да жол ачты. Кыргыз Республикасында билим берүү тармагындагы мамлекеттик саясат өзөктүү демократиялык принциптерге таянат жана ал кыска убакытка реформалоонун аяктоочу этабына өтүүгө, дүйнөлүк билим берүү процесс-терине кирүүгө² шарт түзөт деп ойлойбуз.

Макалада билим берүү системасынын өнүгүү-сүнүн келечегин секторалдык принцип боюнча анализдөө, Кыргыз Республикасынын мектепке чейинки, мектептик, кесиптик жогорку билим берүү системасынын абалын анализдөө, ошондой эле сунуштарды иштеп чыгуу аракети жасалды.

Адабияттар:

1. Болонский процесс в документах и статьях (Собрания-Болонья-Саламанка-Прага-Берлин) №1- 2003. Б., 2003. 6-бет
2. Справка об итогах работы Министерство образования науки и молодежной политики в 2006 г.
3. Статистические данные Госинспекции по лицензированию по состоянию на 10. 10.2009 г
4. От знаний к благосостоянию: интеграция науки и высшего образование. – М., 2006. 9-10-беттер.
5. Ломакина Т.Ю. Современный принцип развития непрерывного образования. – М.: Наука, 2006. 3-5-беттер

Рецензент: д.полит.н., профессор Донобаев А.Д.